

Uddannelse og ulighed i Danmark 1991-2020

Temanummer: Som mor så datter: social mobilitet i Danmark

I denne artikel undersøger vi udviklingen i uddannelsesmobiliteten i Danmark fra 1991 til 2020. Vi anvender en række forskellige metoder og diskuterer deres styrker og svagheder. Den overordnede konklusion på vores analyser er, at uddannelsesmobiliteten i Danmark er stagneret. De sociale uligheder i uddannelsesopnåelse har med andre ord ligget på et relativt stabilt højt niveau de sidste 30 år. Selvom børn af ufaglærte i dag har en højere sandsynlighed for at opnå en videregående uddannelse, end de havde for 30 år siden, så har børn af langtuddannede forældre også øget deres sandsynlighed for at opnå en videregående uddannelse, hvilket betyder at vi stadig observerer betydelige uligheder på tværs af social oprindelse.

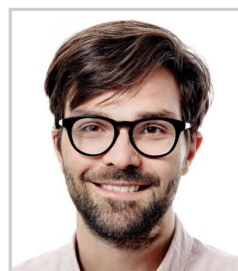
Når vi i Danmark debatterer uddannelsesmobilitet, fokuserer vi typisk på, om børn fra kortuddannede hjem er i stand til at opnå mere uddannelse end deres forældre. Uddannelsesmobilitet er dog i udgangspunktet et langt bredere begreb, da det måler, i hvilken grad børns uddannelse i det hele taget er forskellige fra deres forældres uddannelse. I et samfundsøkonomisk perspektiv er uddannelsesmobilitet vigtigt, da det udtrykker, hvorvidt alle talenter fra en generation, uafhængig af baggrund, får muligheden for at tage den uddannelse, som de har evner til. Uddannelsesmobilitet er også vigtigt ud fra et normativt spørgsmål om social retfærdighed, og lande bliver ofte sammenlignet ud fra deres evne til at give børn uddannelsesmuligheder uafhængigt af deres sociale baggrund (fx gennem OECD's årlige rapporter).

I denne artikel analyserer vi udviklingen i uddannelsesmobiliteten i Danmark over de sidste 30 år. På baggrund af registerdata for hele den danske befolkning bestemmer vi mobiliteten ud fra flere forskellige metodiske tilgange. Vi drager to overordnede konklusioner. Først og fremmest finder vi, at uddannelsesmobiliteten over de sidste 30 år er stagneret, når vi anvender metoder, der tager højde for de strukturelle ændringer i uddannelsesfordelingen i befolkningen (fx at en stadig større andel af unge i dag opnår en videregående uddannelse). For det andet viser vores analyser af mobiliteten for de kortest uddannede, at børn af ufaglærte i dag har en højere sandsynlighed for at opnå en videregående uddannelse end for 30 år siden. Når vi imidlertid sammenligner disse børns uddannelseschancer med børn af forældre med videregående uddannelser, har ulighederne ikke ændret sig. På tværs af familiebaggrund er der således stadig markante forskelle i danske børns uddannelseschancer.

JENS-PETER THOMSEN

Seniorforsker,
VIVE – Det Nationale
Forsknings- og
Analysecenter
for Velfærd

STEFAN ANDRADE

Seniorforsker,
VIVE – Det Nationale
Forsknings- og
Analysecenter
for Velfærd

Data og metode

Vi bruger Danmarks Statistiks registerdata og går så langt tilbage, det er muligt. Fra registrene har vi oplysninger om alle børn født fra 1958-1987 og deres forældre. For både forældre og børn anvender vi data om den længst opnåede uddannelse: Grundskole ("ufaglærte"), gymnasial uddannelse, erhvervsuddannelse (EUD; "faglærte"), kort videregående uddannelse (KVU), mellem-lang videregående uddannelse (MVU) samt lang videregående uddannelse (LVU; universitetsuddannelser). For forældrene bruger vi oplysninger om den længst uddannede forælder. Vi bruger også data for uddannelsesår, som er Danmarks Statistiks formelle opgørelse over den normerede længde af uddannelser i Danmark. Fx er en kandidatuddannelse opgjort som 18 år (10 år i grundskole + tre år på gymnasium + tre år på bacheloruddannelse + to på kandidatuddannelsen).¹

Vi måler børnenes uddannelse, når de er 33 år, det vil sige fra 1991-2020, og vi indhenter oplysninger om forældrenes uddannelse ved børnenes 25. år.² I analyserne anvender vi to overordnede tilgange, hvor uddannelse enten er et kontinuert mål eller et kategorialt mål.³ Det kontinuerte mål er det mest simple, da vi her antager, at uddannelse måles ved antal år, og at hvert ekstra års uddannelse har den samme afstand, uagtet om det er fra en 9. klasse til 10. klasse, eller om det er fra en fireårig MVU til en femårig LVU. Denne simplificering af uddannelse betyder, at vi kan bestemme sammenhængen mellem forældre og børn ud fra korrelationsmål og regressionsmodeller. De kategorielle mål tager derimod udgangspunkt i selve typen af uddannelse (fx grundskole, gymnasie, EUD, KVU, MVU, LVU). For de kategorielle mål bestemmer vi sammenhængen mellem forældre og børn ved hjælp af chanceuligheder og odds ratios. Chanceuligheder angives her som forholdet mellem bestemte grupperes sandsynlighed for at opnå en given uddannelse, fx sandsynligheden for, at børn af forældre med en LVU opnår en LVU i forhold til sandsynligheden for, at børn af ufaglærte forældre opnår en LVU. Odds-ratioer måler uddannelsesmobilitet ud fra forholdet mellem odds for, at bestemte sociale grupper opnår bestemte uddannelser frem for andre. Fx oddsene for, at børn af forældre med en LVU opnår en LVU frem for en EUD sat i forhold til oddsene for, at børn af faglærte forældre opnår en LVU frem for en EUD. Odds-ratio har den fordel, at de er uafhængige af forandringer i den marginale fordeling. Fx kan chancen for at opnå en LVU mellem generationer stige alene på grund af den strukturelle udvidelse af universitetsuddannelserne.

Uddannelsesmobilitet i Danmark 1991-2020

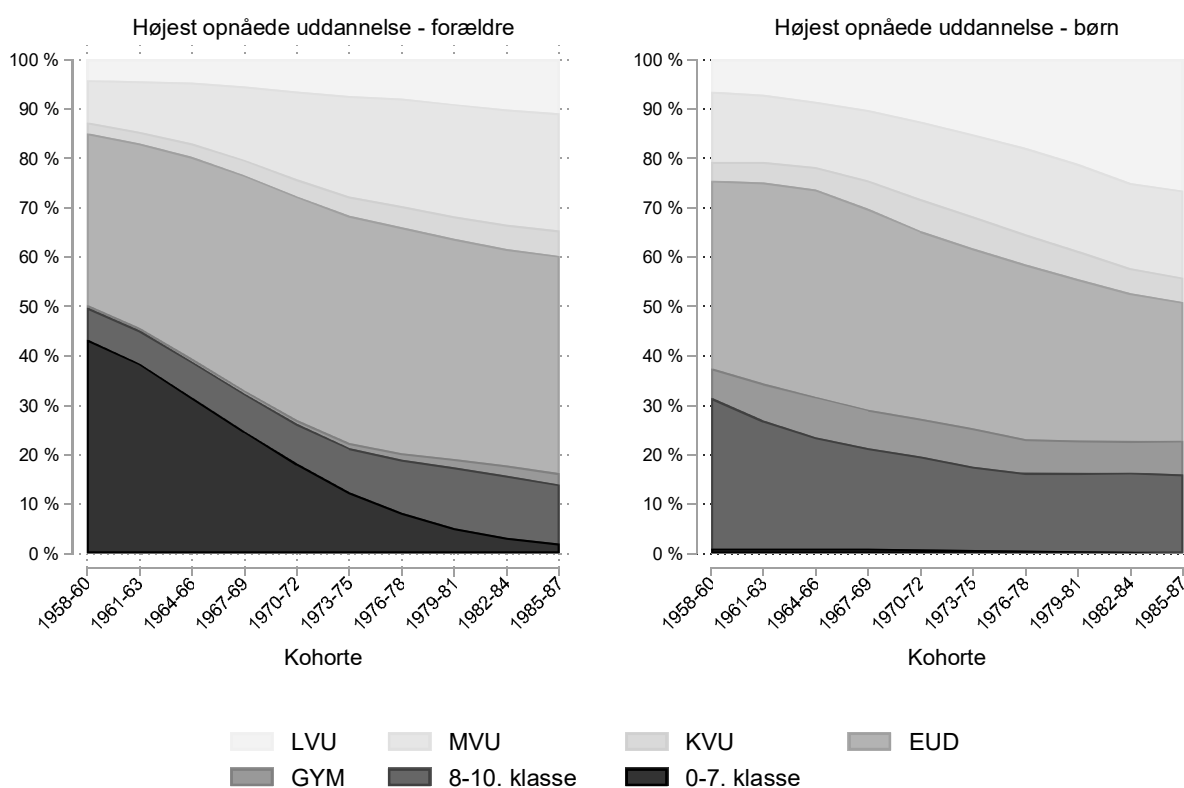
I det følgende kortlægger vi først, hvordan uddannelsesniveaet i Danmark er steget betydeligt over de sidste 30 år. Derefter analyserer vi mobiliteten ud fra metoder, der giver os et enkelt samlet estimat for uligheden i uddannelsesmobiliteten i Danmark. Vi afslutter med at analysere mobiliteten for de kortest uddannede grupper i samfundet, da det særligt er børnene i disse grupper,

som velfærdssamfundet gerne skal kunne løfte. Vi undersøger her de kortere uddannedes børns sandsynlighed for at opnå bestemte uddannelser, sammenlignet med børn fra hjem med en videregående uddannelse.

Uddannelsesekspansionen

Figur 1 viser, hvordan uddannelsesniveaet for både forældre og børn er steget betydeligt de sidste 30 år. Hvor fx 50 % af forældrene til børn født ml. 1958-1960 alene have en grundskoleuddannelse som højeste uddannelse, gælder det blot for 14% af forældrene til børn født ml. 1985-87. Mens 6% af børnene født ml. 1958-60 som 33-årige havde en LVU, gælder det for 26% af børnene født ml. 1985-87.

Figur 1. Uddannelsesniveau for forældre og børn fra årgang 1958 til 1987.

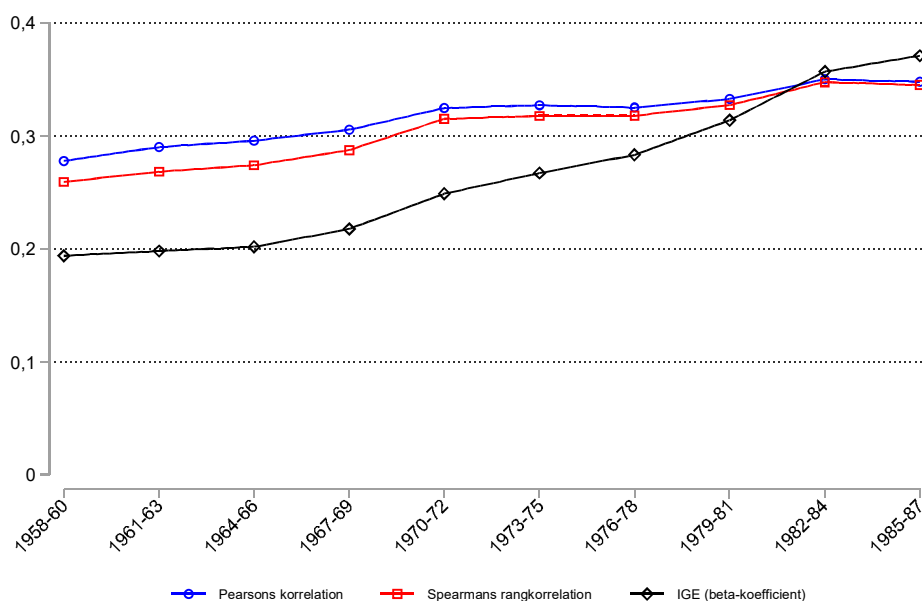

Figur 1 viser også, at en høj andel af forældre i de tidlige kohorter alene havde syv års skolegang, hvilket ikke gælder for nogle af børnene, da de alle er gået i skole efter undervisningspligtens udvidelse til ni år i 1972. Hvis vi alene forstår mobilitet som bevægelser mellem generationer, betyder denne udvidelse af undervisningspligten, at flere børn i de første kohorter vil være opadgående mobile, da de per definition har flere års skolegang end deres forældre. Samtidig betyder det øgede optag på universiteterne, at den opadgående mobilitet for de seneste kohorter falder, da en stadig højere andel forældre har lange videregående uddannelser, og deres børn dermed ikke kan få længere uddannelser end forældrene.

Uddannelsesmobiliteten

Metoder, der viser uddannelsesmobiliteten udtrykt gennem ét samlet mål, udmærker sig ved, at de ligesom fx en Gini-koefficient kan opsummere forskelle i et samfund på en enkel måde, der – i hvert fald i princippet – relativt let kan sammenlignes over tid og lande. I figur 2 har vi afbildet de tre mest udbredte kontinuerte mål for den samlede uddannelsesmobilitet: Pearsons korrelationer, Spearmans rangkorrelationer samt betaestimer fra OLS-regressioner (også kaldet intergenerational elasticity coefficient; IGE) (se også Black & Deveraux, 2011; Blanden mfl., 2022; Hertz mfl., 2008). Vi fokuserer her primært på Pearsons korrelation, som kan ses som en re-skalering af OLS-estimatet, dog med den fordel, at målet er mindre følsomt overfor den relative fordeling af uddannelse på tværs af generationerne, end OLS-estimerne er (Blanden, Doepke & Stuler 2022).⁴ Korrelationen udtrykker sammenhængen mellem forældres og børns uddannelse, hvor 0 angiver ingen sammenhæng overhovedet, og 1 angiver perfekt sammenhæng. Jo højere værdi, jo mindre mobilitet. I figuren fremgår det, at mobiliteten er blevet mindre over tid, da Pearsons korrelation er steget fra 0,28 til 0,35 (dvs. sammenhængen mellem børns og forældres uddannelse er steget). Spearmans rangkorrelation viser samme tendens.

Figur 2. Tre kontinuerte mål for uddannelsesmobilitet for årgang 1958-1987, børn og forældre (antal normeret års uddannelse).

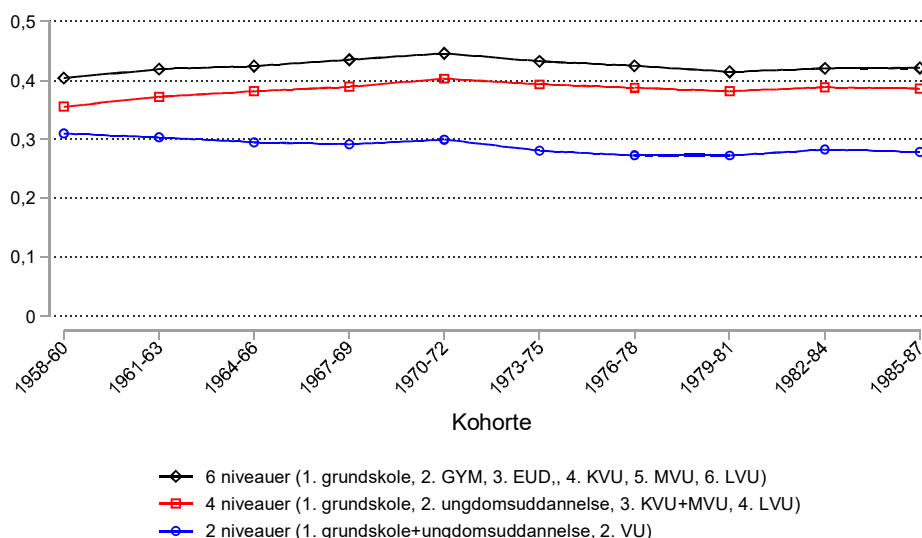

De kontinuerte mål er velegnede til at give en enkelt, letforståelig værdi for mobiliteten, men de har en række begrænsninger. For det første er uddannelsesår afledt af en diskret variabel (type af uddannelse), og antal års uddannelse slår her kvalitativt forskellige uddannelsestyper sammen under én hat. For det andet er de kontinuerte mål følsomme over for ændringer i den relative fordeling på tværs af generationerne, fx ved en øgning i befolkningens

generelle uddannelsesniveauer eller ved overgangen fra syv til ni års obligatorisk undervisningspligt. Disse strukturelle ændringer vil vise sig som mindre uddannelsesmobilitet over tid, hvilket kan få det til fejlagtigt at fremstå som om, uligheden er steget over tid.⁵ Denne problematik ser vi udtrykt i figur 2 ved, at betakoefficienten stiger med 91 pct. (fra 0,19 til 0,37). For de to korrelationsmål er faldet i mobiliteten mindre; Pearsons korrelation stiger med 25 % (fra 0,28 til 0,35), mens Spearmans rangkorrelationen stiger med 33 pct. (fra 0,26 til 0,35).

Hvis vi derimod foretrækker estimer, der er uafhængig af de marginale fordelinger (de strukturelle ændringer i uddannelsesfordelingen i befolkningen), må vi vende os mod kategorielle mål og odds-ratio-baserede metoder.⁶ Bouchet-Valat (2022) har her udviklet et mål (kaldet den intrinsiske associationskoefficient; IAC). Dette mål har den fordel, at det er lettere at fortolke end odds-ratios, samtidig med at det bevarer odds-ratioernes attraktive uafhængighed af de marginale fordelinger. IAC-målet kan tolkes som et mål for sammenhæng på tværs af mobilitetstabeller, hvor 0 angiver ingen sammenhæng mellem forældre og børns uddannelse (total mobilitet), og 1 angiver perfekt sammenhæng (ingen mobilitet). Eftersom modellerne kan være sensitive overfor, hvor meget eller lidt vi slår forskellige uddannelsesniveauer sammen, estimerer vi tre modeller med forskellige måder at slå uddannelsesniveauer sammen på. IAC-værdierne for modellerne fremgår af figur 3. Når vi måler mobiliteten med seks kategorier, er uligheden steget med 4 % (0,40 til 0,42), og med 8% når vi anvender fire kategorier. Modeller med tre, fem og syv kategorier viser samme tendens (se bilag A). Vi finder således et overordnet mønster, hvor mobiliteten falder svagt frem til 1970'erne for derefter at stagnere.⁷

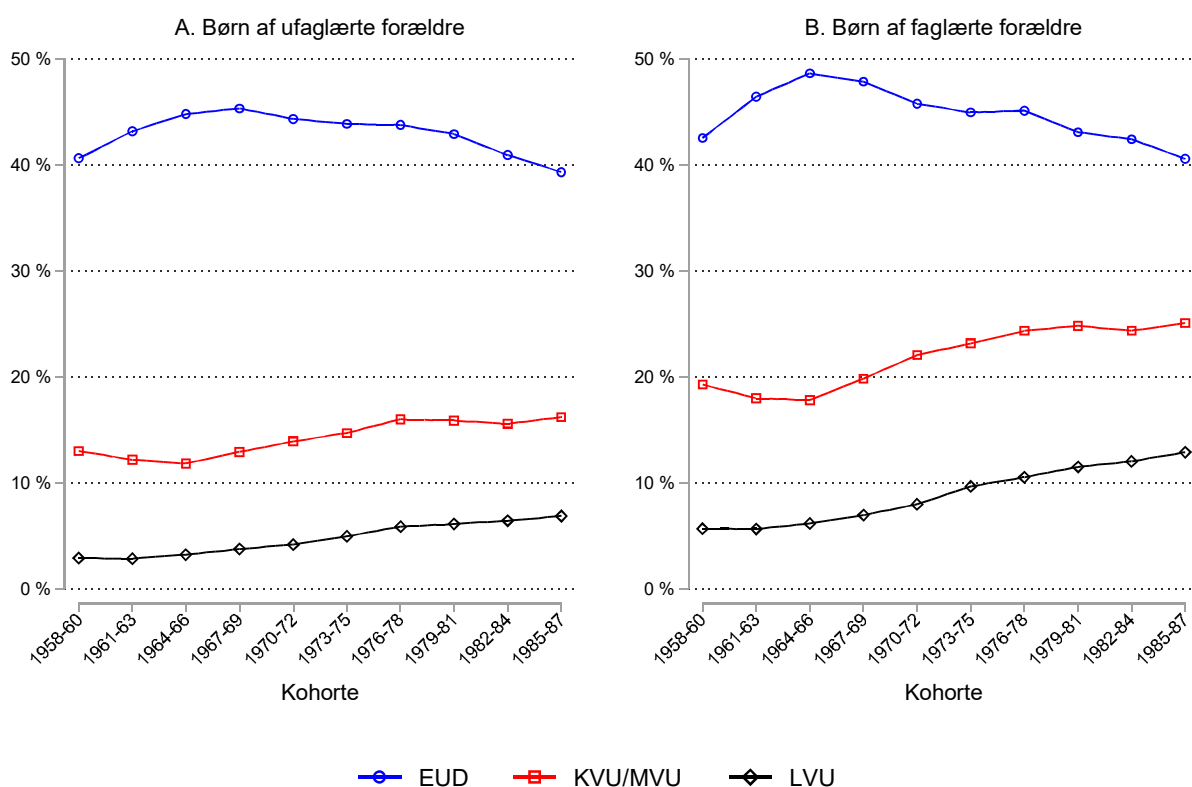
Figur 3. Uddannelsesmobilitet. Resultater fra IAC-modeller for fødselskohorter fra 1958-1986 ud fra hhv. to, fire og seks uddannelseskategorier

Mobilitet for de ufaglærtes og faglærtes børn

Som nævnt indledningsvist samler interessen sig ofte om mobiliteten for børn af de kortest uddannede forældre (ufaglærte), da denne type analyser fortæller os noget om velfærdssamfundets evne til at løfte de mindst privilegerede grupper. Hvordan er det så gået de ufaglærtes børn? Panel A i figur 4 viser, hvilke uddannelser som de ufaglærtes børn opnår som 33-årige. Over kohorterne er andelen af børn, der opnår en kompetencegivende uddannelse (EUD, KVU, MVU eller LVU) sammenlagt steget med 7 procentpoint fra 60% for 1958-60 kohorterne til 67% for 1985-87 kohorterne. Figuren viser videre, at stigningen er drevet af, at flere børn fra ufaglærte hjem opnår en videregående uddannelse. Ser vi isoleret på denne gruppe, er uddannelsesmobilitet for de ufaglærtes børn altså steget.

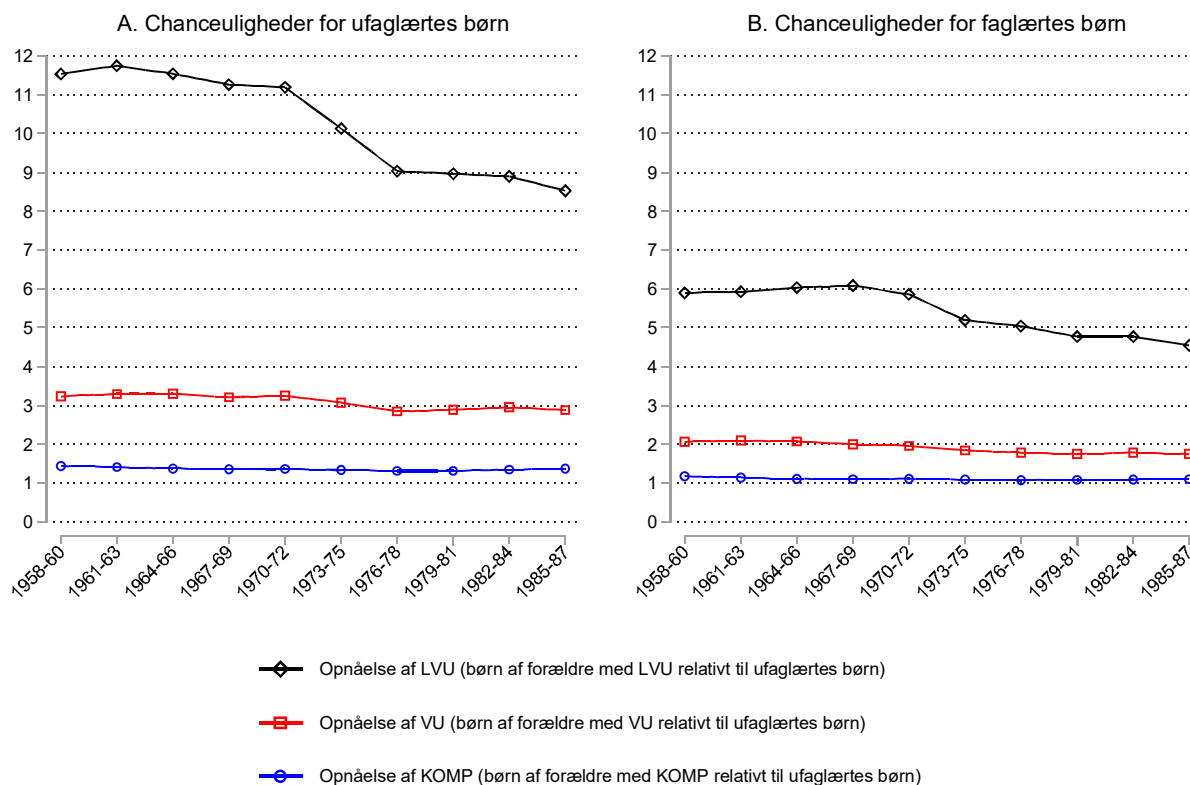
Figur 4. Uddannelsesmobilitet for børn af ufaglærte og faglærte forældre

Det skal bemærkes, at gruppen af ufaglærte forældre over tid mindskes fra at udgøre 50% af alle forældre for 1958-60-kohorten til blot 14% for 1985-87-kohorten (en stadig mere selekteret gruppe, der i dag har markant færre muligheder på arbejdsmarkedet, end de havde for 30 år siden).⁸ Hvis vi ser på børn fra faglærte hjem i panel B, er mønsteret meget lig det i panel A for de ufaglærte: Stigninger i mobiliteten er drevet af, at en øget andel opnår videregående uddannelse. Denne forældregruppe er i størrelse mere stabil over perioden (fra 35% af alle forældre for 1958-60-kohorten til 44% for 1985-87-kohorten).

Spørgsmålet er, om uddannelsesmobiliteten for børn af ufaglærte og faglærte også er steget *relativt* til børn af forældre med videregående uddannelser. I figur 5 undersøger vi ulighederne i chancer for at opnå forskellige uddannelsesniveauer for børn fra hjem med videregående uddannelse relativt til hhv. ufaglærtes børn (panel A) og faglærtes børn (panel B).

Figur 5. Chanceuligheder ift. at opnå hhv. en kompetencegivende uddannelse (KOMP), en videregående uddannelse (VU) og en lang videregående uddannelse (LVU).

Hvis chanceulighederne er præcis én, betyder det, at grupperne har lige stor sandsynlighed for at opnå uddannelsen. Figuren viser, at mønsteret for de to grupper i panel A og B er det samme, om end ulighederne forventeligt er større i panel A. Chanceulighederne ift. at opnå en kompetencegivende uddannelse (EUD, KVU, MVU eller LVU) ligger stabilt lige over én i begge paneler, hvilket betyder, at begge grupper har lige store chancer for at opnå en eller anden kompetencegivende uddannelse. Til gengæld falder ulighederne ift. at opnå en videregående uddannelse, særligt ift. at opnå en LVU. Hvor børn af akademikerforældre i første periode havde 12 gange så stor sandsynlighed for at opnå en universitetsuddannelse, som børn af ufaglærte havde, er denne ulighed dalet til 8 i den seneste periode. Samlet set har chanceulighederne for børn af kortere uddannede sammenlignet med børn af langtuddannede altså været stagnerende eller faldende. De korresponderende odds-ratioer (der er svære at tolke, mens som er fuldt margin-uafhængige) viser – som IAC-målene behandlet ovenfor – svage stigninger frem til 1970'erkohorterne, efterfulgt af stagnation (ikke afbildet).⁹

Opsummering

I denne artikel har vi analyseret uddannelsesmobiliteten i Danmark de sidste 30 år. Vores analyse viser, at det er vigtigt at være tydelig omkring, hvad vi mener med uddannelsesmobilitet. Allererst må vi skelne mellem, om vi er interesseret i mobilitet som *forskelle* mellem generationer eller mobilitet som *social ulighed* mellem generationer. Fx indfanger udvidelsen af undervisningspligten fra syv til ni år forskelle i uddannelseslængde over generationer, men det siger ikke i sig selv noget om den sociale ulighed i adgangen til uddannelser. Vores interesser ligger i at bestemme den sociale ulighed i adgangen til uddannelse, og her har vi fokuseret på de mål, der tager højde for de strukturelle ændringer i befolkningens uddannelsesfordeling. Når vi ser på de kategorielle, gennemsnitlige mobilitetsmål, finder vi samlet set, at mobiliteten de sidste 30 år er mindsket en smule frem mod 1970, hvorefter den er stagneret. Hvis vi derimod interesserer os særligt for *bestemte* gruppers muligheder for at opnå uddannelse, så kan vi anlægge flere perspektiver. Et oplagt perspektiv fokuserer på udviklingen for de ufaglærtes børn, da det siger noget om samfundets evne til at løfte i bunden. Her viser vore analyser, at disse børns uddannelseschancer over de sidste 30 år er blevet forøget en smule. Ulighedsforskere vil dog typisk anskue ulighed som et styrkeforhold mellem forskellige sociale grupper. Betragter vi her faglærte eller ufaglærtes børn relativt til børn fra hjem med en videregående uddannelse, så er uddannelsesmobiliteten (afhængig af hvilke konkrete grupper der sammenlignes) enten steget eller stagneret.

Vore resultater lægger sig i forlængelse af Benjaminsens studie (2006) af uddannelsesmobiliteten i det 20. århundrede. Benjaminsen viser, hvordan chanceuligheden i starten af det 20. århundrede først steg kraftigt, men efterfølgende bremsede op for kohorter født fra 1950'erne til starten af 1970'erne. Vi viser, at mobiliteten nu er bremset yderligere op på den måde, at uligheden i uddannelse er stagneret for kohorterne født fra starten af 1970'erne og frem. Vel at mærke stagneret på et niveau, hvor fx børn fra universitetsuddannede hjem stadig har markant højere chancer for at opnå en universitetsuddannelse end børn fra faglærte eller ufaglærte hjem.

Vi takker Paul Bingley, Jane Greve, Rune Vammen Lesner, Torben Tranæs, Felix Weiss og en anonym reviewer for detaljerede kommentarer og relevante forslag til forbedringer.

Link til programfilen, der har klargjort data og kørt analyserne, kan findes via dette link: <https://osf.io/utsa8/> (på grund af regler om datasikkerhed kan vi kun give adgang til vores kode, men ikke til selve data, som kræver godkendt adgang til Danmarks Statistiks populationsdata).

Noter

1. Bemærk at det ikke er det faktiske antal år, som den enkelte person reelt har været i uddannelsessystemet, men derimod det kumulerede antal år, som uddannelserne er normeret til.
2. I forskningen er der ofte et ønske om at måle forældreoplysninger tidligere, fx når børnene er 10-15 år (da antagelsen er, at prægningen af børnenes fremtidige uddannelsesvalg sker i de tidlige år), men et sådant valg ville betyde, at vi kun kan medtage kohorter født fra starten af 1970'erne og frem, da vi først har adgang til registre fra 1981. Forældreoplysninger for et 10-årigt barn ville således tidligst kunne indhentes for børn født i 1971. For kohorterne født fra 1970'erne og frem kan vi dog se, at det stort set ingen forskel gør på vores resultater, om vi henter oplysninger om forældrenes uddannelse, når børnene er 15 eller 25 år.
3. For øvrige danske studier baseret på kategorielle mål, se Benjaminsen (2006), Andrade & Thomsen (2017), Thomsen (2015), og Thomsen & Andrade (2016).
4. Som Blanden, Doepke & Stuler (2022) gør opmærksom på, er regressionskoefficienten direkte skaleret over uddannelsesår og derfor følsom over for ændringer i fx obligatorisk skolegang, uddannelsesekspansion mv.
5. Se bilag A for en figur, der viser forskellene i, hvor meget forskellige metoder estimerer ændringen i uddannelsesmobiliteten over tid.
6. Spearman rank-korrelationer løser ikke problemet med margin-afhængighed, da man her ganske vist ranker værdier (fx forskellige uddannelsesår), men værdierne af stadig afhængige af den marginale fordeling (og i modsætning til studier af indkomstmobilitet kan uddannelse ikke opdeles i fx percentiler for hver kohorte).
7. Resultaterne fra såkaldte unidiff-modeller viser identisk udvikling med svagt faldende mobilitet frem til 1970'er-kohorterne.
8. I historiske opgørelser af uddannelsesmobilitet er det vigtigt at være opmærksom på, at uddannelsers værdi på arbejdsmarkedet ændrer sig over tid. Gruppen af ufaglærte forældre er blevet markant mindre de sidste 30 år, og hvor der tidligere var et relativt stort arbejdsmarked for ufaglærte, har ufaglærte i dag ikke mulighed for at søge de samme stillinger, som ufaglærte havde for 30 år siden. Men i modsætning til fx studier af indkomstmobilitet er uddannelse ikke baseret på en skala, som enkelt kan opdeles i fx percentiler ligesom indkomst.
9. Selvom odds-ratioer kan være svære at tolke, har de den fordel, at de tager højde for ændringer i det generelle uddannelsesniveau over tid (fx det forhold, at en større andel af både forældre og børn opnår en videregående uddannelse). Odds-ratio (OR) for at opnå LVU i panel A stiger fra 28 til 32 i 1970 og er herefter stabil. OR for at opnå VU i panel A stiger fra 5.5 til 6.5 i 1970 og er herefter stabil. OR for at opnå kompetencegivende uddannelse i panel A stiger fra 4.5 til 5.5 i 1970 og er herefter stabil. OR for at opnå LVU i panel B stiger fra 12 til 14 i 1970 og er herefter stabil. OR for at opnå VU i panel B er stabil på 3 over perioden. OR for at opnå kompetencegivende uddannelse i panel B er stabil på 2 over perioden.

Referencer

- Andrade, S.B. & Thomsen, J.-P. (2017). Micro-educational reproduction. *Social Forces*, 96(2): 717-750.
- Blanden, J. Doepke M & Stuhler J (2022). "Educational Inequality" in *Handbook of the Economics of Education Volume 6*
- Benjaminsen, L. (2006). Chanceulighed i Danmark i det 20. arhundrede. *Copenhagen: Department of Sociology, University of Copenhagen*.
- Black, S. & Deveraux, P. (2011) Recent Developments in Intergenerational Mobility, in *Handbook of Labor Economics*, Orley Ashenfelter and David Card, editors, North Holland Press, Elsevier, 2011.
- Bouchet-Valat, M. (2022). General marginal-free association indices for contingency tables: From the Altham index to the intrinsic association coefficient. *Sociological Methods & Research*, 51(1), 203-236.
- Hertz, T., Jayasundera, T., Piraino, P., Selcuk, S., Smith, N., & Verashchagina, A. (2008). The inheritance of educational inequality: International comparisons and fifty-year trends. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 7(2).
- Thomsen, J.-P. (2015). Maintaining inequality effectively? – Access to higher education programmes in a universalist welfare state in periods of educational expansion 1984-2010. *European Sociological Review*, 31(6): 683-696.
- Thomsen, J.-P. & Andrade, S.B. 2016: Uddannelsesmobilitet i Danmark. SFI TEMA 03:2016.

Bilag A

Udvikling i uddannelsesmobiliteten i Danmark over forskellige modeller. Kontinuerte (Pearson, Spearman, IGE) og kategorielle (IAC/Unidiff). For hver model er estimat for første kohorte sat som reference(=1).

